

Slika „drugoga“: predodžbe o Srbima u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. godine

Rad analizira sliku „drugih“ sadržanu u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu objavljenima od 1990. do 2012. godine. Uži predmet analize je slika Srba. Cilj rada je odgovoriti na pitanje kakva je slika Srba te ustanoviti ima li kakvih promjena u udžbenicima objavljenima u navedenom razdoblju, ali i vidjeti postoje li kakve razlike među samim udžbenicima.

Ključne riječi: slika Srba, hrvatski udžbenici povijesti, imagološka analiza

Tekstovi u udžbenicima povijesti tradicionalno odražavaju osnovne zamisli o nacionalnoj kulturi i povijesti. Uz prenošenje znanja, udžbenici povijesti učenicima, krajnjim i najvažnijim korisnicima, posreduju i slike o drugim narodima. Često je posreduju učiteljima i roditeljima, dakle svima koji dolaze u doticaj s udžbenikom. Neizmjereno su važni u cjelokupnom procesu učenja i poučavanja. Naime, u nastavi povijesti se često koriste kao jedini, a ako ne jedini onda svakako najvažniji, izvor informacija o prošlosti. Istovremeno, ako se radi o kontekstu u kojem se udžbenici rade po striktnim nastavnim planovima i gdje država izdaje odobrenje za njihovu uporabu u razredu, oni su često odraz i službene ili dominantne verzije o nacionalnoj povijesti. Iako udžbenici sadrže velike količine informacija, ipak se radi o knjigama koje su visoko selektivne u odabiru sadržaja, pa samim izborom određenih podataka autor stvara sliku o nekom narodu, bila ona pozitivna ili negativna.

Imagologija je relativno nova znanstvena disciplina usmjerena na proučavanje doživljaja „drugog“ u književnoj produkciji,¹ no znatan broj radova u ovom području nastao je i proučavanjem i analizom slika drugih naroda u udžbenicima povijesti. Literatura nudi širok spektar definicija i pristupa proučavanju slike (stereotipa, imagotipa).²

1 Vidi više u *Imagology : the cultural construction and literary representation of national characters*, ed. Manfred Beller and Joseph Theodoor Leerssen (Amsterdam: Editions Rodopi, 2007).

2 Slike se ponekad smatraju jednim od oblika stereotipa. Vidi više u *Imagology : the cultural construction...*, n. dj., str. 4-5, 342-345, 429-434.

Slika se (eng. *image*, franc. *image*) može definirati kao diskurzivan prikaz osobe, grupe, etnije ili nacije nastao redukcijom složenih pojava na jednostavnije, plošnije, pa čak i crno-bijele prikaze. Pojam „mentalnih slika“ proizlazi iz znanstvenog razlikovanja između „autostereotipa“ (prikazivanja samog sebe) i „heterostereotipa“ (prikazivanje „drugog“).³ D. Agičić ističe kako su te slike izrazito pogodne „za različite manipulacije i stvaranje krive predodžbe o pojedinim povijesnim zbivanjima, o osobama, društvenim grupama ili pak o cijelim narodima“.⁴ „Drugi“ se u udžbeničkim narativima često pojavljuju kao „jednostavno (bezrazložno?) negativno i neprijateljski nastrojeni prema nama“.⁵ Kao što vidimo, sastavni dio slike o „drugima“ jest i pripisivanje atributa ili naravi karaktera „drugima“, što je aspekt psihologizma. Vrlo često se povijesni događaji povezuju s kolektivnim psihologizmima kako bi se stvorila slika o „drugima“. Pod pojmom *psihologizam*⁶ podrazumijevamo shvaćanje kako se psihologijom najbolje mogu objasniti sve pojave koje se tiču čovjeka i društva. Psihologizmi se koriste kako bi se pripisale određene osobine ne samo pojedincima nego i čitavim narodima i nacijama. U zborniku radova *Imagology* navodi se kako se u najvećem broju slučajeva „drugima“ pripisuju određena svojstva koja su inferiorna karakteristikama koje se pripisuju vlastitoj skupini, stoga se najčešće može govoriti o pripisivanju negativnih osobina. Različiti su načini na koji se o „drugima“ konstruira negativna slika: već spomenutim pripisivanjem negativnih osobina, sukobom „nas“ i „drugih“ u kojem smo „mi“ gotovo uvijek prikazani kao žrtve „drugih“, navođenjem povijesnih neistina ili izostavljanjem raznih činjenica, itd.⁷ Izrazito negativna slika o „drugima“ ponajviše se javlja na prostorima koji su u nedavnoj prošlosti bili opterećeni raznim sukobima pa tako M. Najbar-Agičić i D. Agičić ističu da „gdje je sadašnjost još opterećena naslijeđem etničkog sukoba teško je onog drugog, koji je još jučer bio ‘neprijatelj’ integrirati u vlastitu naraciju bez njegova demoniziranja“.⁸ Postoji više članaka na tematiku „drugih“, pa tako i opširnija analiza slike Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti autorice Ane Tomljenović: *Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu*. Pa ipak postoji velika razlika između ova dva rada. Dok A. Tomljenović u svome radu analizira jednu točku u vremenu, to jest 2008. godine, ovaj je rad novi i drugačiji jer daje pregled slike Srba u svim udžbenicima povijesti za osnovnu školu u razdoblju od 1990. do 2012. Uz to, naglasak u radu A. Tomljenović je i na komparaciji slike Hrvata i Srba, a manje na imagološkoj analizi. Takvom analizom dolazimo do možda drugačijih zaključaka o

3 Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova* (Zagreb: Srednja Europa, 2009), str. 41.

4 Damir Agičić, „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 31* (1998), str. 205.

5 Magdalena Najbar-Agičić, „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlorporaba“, u *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, (Zagreb: Alinea, 2006), str. 187.

6 Vladimir Anić, Ivo Goldstein, *Rječnik stranih riječi* (Zagreb: Novi Liber, 1999) s.v. *psihologizam*

7 Vidi više u zborniku radova *Imagology: the cultural construction...*, n. dj.

8 Magdalena Najbar-Agičić i Damir Agičić, „Nastava povijesti...“, n. dj., str. 162.

slici Srba jer se jasno primjete razni kontinuiteti i diskontinuiteti u odnosu na ranija razdoblja.⁹

Tema ovog rada slika je „drugih“ sadržana u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu, a uži je predmet analize slika Srba. Hrvatsko-srpski odnosi u velikoj su mjeri utjecali na hrvatsku politiku, na javni diskurs, a u nekoj mjeri čak i na svakodnevicu posljednjih četvrt stoljeća, i zbog toga su u fokusu analize Srbi. Ne zaboravimo, udžbenici su povijesti „ogledalo“ svoga vremena, govore o okolnostima u kojima su nastali kao i o namjerama s kojima su pisani. Oni čine svojevrsan povijesni izvor za određeno razdoblje. Ako su podložni vanjskim utjecajima, postaju interesnim područjem *politike povijesti*. Ona ispituje kako i zašto vlade i političari koriste povijest za aktualne političke potrebe,¹⁰ a to nam može biti od velike koristi da bi razumjeli promjene koje se događaju u hrvatskim udžbenicima povijesti. Zbog toga je cilj rada analizirati hrvatske udžbenike povijesti za osnovnu školu od 1990. godine do 2012. te odgovoriti na pitanje kakva je slika Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti u navedenom razdoblju. Zatim, postoje li kakve promjene u prikazivanju Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti od 1990. do 2012, je li ta promjena pozitivna ili negativna, te ima li razlike među udžbenicima s obzirom na to da od 1996. godine u Hrvatskoj postoji sustav usporednih udžbenika povijesti.

U fokusu rada su udžbenici povijesti za osnovnu školu iz jednostavnoga razloga – osnovnoškolsko obrazovanje je obvezno i kao takvo ključan je dio državne politike obrazovanja. Analizom su obuhvaćeni svi udžbenici objavljeni i korišteni u nastavi povijesti u razdoblju od 1990. do 2012, njih 36, dok je predmet analize osnovni tekst udžbenika, ali i povijesni izvori koji su vezani uz stvaranje predodžbi o Srbima.

Udžbenici od 1992-1995. – „ratni udžbenici“

U osamdesetim godinama 20. stoljeća komunistička Jugoslavija susrela se s mnogobrojnim problemima, od pomanjkanja legitimnosti vladajuće stranke, preko neučinkovitosti i nedjelotvornosti birokratskog sustava, pa sve do velikog pogoršanja gospodarske i političke situacije. Upravo ti problemi, kojima su se ubrzo pridružili i nacionalni programi političkih elita, doveli su do njena raspada. Početkom devedesetih godina, paralelno s raspadom Saveza komunista Jugoslavije, održani su i prvi višestranački izbori u Jugoslaviji. Na izborima u Hrvatskoj pobijedila je Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) koju je vodio Franjo Tuđman.

9 Za detaljniju analizu slike Srba u godini 2008. Vidi više u: Ana Tomljenović, „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, u *Povijest u nastavi*, Vol. X, No. 19 (1) ožujak 2014, str. 1-32.

10 Snježana Koren, „Korisna prošlost? Ratovi devedesetih u deklaracijama Hrvatskog sabora“, u *Kultura sjećanja 1991: povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Tihomir Cipek i Olivera Milosavljević (Zagreb: Disput, 2007), str. 121-156.

U devedesetim godinama, pogotovo u vrijeme rata, sva su bitnija pitanja obrazovanja u Hrvatskoj gurnuta u drugi plan, a izgradnja nacionalnog identiteta i države imala je središnji utjecaj pri uvođenju obrazovnih promjena. Podjednako je bilo s nastavom povijesti, budući da se smatrala jednim od nacionalnih predmeta.¹¹ Prve značajnije promjene u nastavi povijesti dogodile su se 1991. godine. Tada su objavljeni „inovirani“ nastavni planovi i programi (koji su se u najvećoj mjeri temeljili na nastavnim planovima i programima iz socijalističke Jugoslavije iz druge polovice osamdesetih) te su istodobno unesene izmjene u udžbenike.

Za sve kasnije utjecaje na udžbenike povijesti, pa onda i na sliku Srba u njima, indikativna je bila sjednica Sabora 1992. godine. Na njoj su saborski zastupnici vladajuće stranke, HDZ-a, prozvali tadašnjeg ministra prosvjete Vlatka Pavelića i ministarstvo prosvjete zbog „projugoslavenskih sadržaja u udžbenicima“¹² te zbog „neuspjeha od čišćenja udžbenika od svega što nije u službi hrvatske države“.¹³ Riječ je o takozvanim inoviranim udžbenicima koji su sadržavali 30 posto zastupljenosti nacionalne povijesti, oko 30 posto povijesti jugoslavenskih naroda, te oko 30 posto udžbeničkog prostora predviđenog općoj povijesti. Priča oko udžbenika završila je nekoliko mjeseci kasnije kada je ministar dao ostavku, a nova ministrica prosvjete Vesna Girardi-Jurkić povukla sporne udžbenike. U skladu s takvom politikom dolazi do napuštanja spomenute marksističke ideologije i ujedno izdvajanja hrvatske povijesti iz jugoslavenskog konteksta. Međutim, vrlo brzo je došlo do otrežnjenja svatko tko je mogao pomisliti da će udžbenici ostati lišeni službene verzije povijesti. Naime, pod idejom rasterećenja učenika hrvatska povijest izdvojena je iz nekadašnje jugoslavenske povijesti i to ponajprije reduciranjem sadržaja koji su se odnosili na narode s područja nekadašnje Jugoslavije, a koji opet nisu zamijenjeni sadržajem koji je zanemaren nego je došlo do proširenja sadržaja posvećenog hrvatskoj povijesti. To je pomoglo nastanku etnocentričnog prikaza u kojemu su odnosi sa susjedima prikazani primarno kroz sukobe.¹⁴ Tako u udžbenicima objavljenima 1992. godine „cjelokupna je povijest postala pripovijest o tisućljetnoj borbi hrvatskog naroda za stvaranje vlastite nacionalne države.“¹⁵ Takav se pristup udžbenicima zrcali upravo u slici Srba koju oni stvaraju, pa možemo reći da su vladajući dobili udžbenike po svome ukusu.

Tako se u prvom analiziranom udžbeniku, onome Ive Makeka iz 1992. godine, Srbi prvi put spominju u cjelini *Susjedne zemlje*. Tu je opisan geografski prostor

11 Osim povijesti, skupinu nacionalnih predmeta činili su Hrvatski jezik, geografija i glazbena kultura, a služili su za izgradnju nacionalnog identiteta među učenicima.

12 Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u Hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“, *Historijski zbornik*, 60 (2007): 263.

13 Ibid, 264.

14 Snježana Koren i Magdalena Najbar-Agičić, „Slika naroda s prostora prijašnje Jugoslavije u hrvatskim udžbenicima povijesti.“ Preuzeto sa <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7125.pdf>

15 Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“ u *Historijski zbornik*, 60 (2007): str. 265.

ranosrednjovjekovne srpske države te ratovi s Bugarima.¹⁶ Najupadljivija je promjena u ovome udžbeniku, u skladu s planom i programom, značajno smanjenje sadržaja namijenjenih srpskoj prošlosti. Predodžbe o Srbima se u Makekovu udžbeniku stvaraju i prilikom opisa osmanskih osvajanja. Kosovska bitka spominje se u poglavlju *Turska osvajanja na Balkanskom poluotoku*. Time se dodatno naglašava pripadnost Srbije Balkanu koji u hrvatskom jeziku ima kontinuiranu negativnu konotaciju. I dok je za opis ranosrednjovjekovne srpske prošlosti karakteristično smanjenje sadržaja i tako stvara predodžba da Hrvati i Srbi nisu imali skoro nikakvih dodira u ranom srednjem vijeku, pri opisu Dubrovnika i zaleđa to se mijenja. Ovdje autor negativne stereotipe o Srbima gradi prikazom teme koja je dio hrvatske srednjovjekovne povijesti. U vrijeme socijalističke Jugoslavije Dubrovnik je korišten kao primjer isticanja povijesnih veza između jugoslavenskih naroda u izrazito pozitivnom smislu. Primjera radi, udžbenik I. Makeka i J. Adamčeka ističe dobre i prijateljske odnose Dubrovnika i zaleđa te spominje da je Dubrovnik „svoje trgovačke interese osiguravao ugovorima s vladarima balkanskih država“.¹⁷ Ta se slika potpuno mijenja u novijim udžbenicima I. Makeka, onima iz 1992. i 1997. godine, i sada se pozitivan i prijateljski odnos Dubrovnika sa svojim, kako većina autora udžbenika iz devedesetih naziva, „balkanskim“¹⁸ zaleđem mijenja u neprijateljski i izrazito negativan, a preko takvog odnosa stvaraju se negativne predodžbe o „drugima“, ponajprije Srbima. Jasno je to vidljivo iz sljedećeg navoda, gdje postaje očito da se suvremena situacija iz rata 1991-1992. godine preslikava na srednji vijek:

„Za razliku od ostalih dalmatinskih gradova, Dubrovnik je živio na samom rubu balkansko-pravoslavne civilizacije. Pošto se **dokopala** stare Duklje i njezinih gradova, ona je, **nasrtljiva**, posegnula i za Dubrovnikom.“¹⁹ (označio Domagoj Švigir)

U prvome udžbeniku objavljenom za sedmi razred nakon raspada Jugoslavije, udžbeniku D. Pavličevića i F. Potrebice iz 1993. godine,²⁰ informacije o srpskom narodu pronalazimo u nastavnoj cjelini *Ostale susjedne južnoslavenske zemlje potkraj XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća*. Ovdje se na dvije i pol stranice opisuje povijest Beogradskog pašaluka na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće te se opisuju srpski ustanci protiv osmanske vlasti. Nakon toga se u poglavlju *Kneževina Srbija i velikosrpska politika* spominje odlazak Miloša Obrenovića s vlasti, a ostatak se poglavlja posvećuje *Načertaniju*. Za bogato srpsko građanstvo se tako ističe da je svoje „osvajačke težnje izrazilo u spisu *Načertani-*

16 Ivo Makek, *Povijest za VI. razred osnovne škole* (1992), str. 36.

17 I. Makek, J. Adamček, Školska knjiga, *Čovjek u svom vremenu* 2, str. 99.

18 Većina autora dubrovačko zaleđe naziva balkanskim, dok je zanimljivo da se sam Dubrovnik spominje kao dio zapadna civilizacije i zapadnog kulturnog kruga, pa se stvara dojam kao da Dubrovnik čini izdvojenu oazu, a sve oko njega je balkansko zaleđe.

19 Ivo Makek, *Povijest za VI. Osnovne škole* (1992), str. 76.

20 Izdanje udžbenika D. Pavličevića i F. Potrebice nije bilo dostupno u Nacionalnoj svučilišnoj knjižnici, kao ni u Školskom muzeju u Zagrebu i u drugim knjižnicama. Zbog toga je u analizi korišten udžbenik ova dva autora iz 1993. godine u kojemu se navodi kako nema izmjena u odnosu na udžbenik iz 1992. godine.

je“ gdje se „zahtijeva ujedinjenje svih Srba u jednu državu. Da bi se to postiglo, valjalo je sve ostale zemlje pridružiti Srbiji.“²¹ *Načertanije* se također opisuje kao prvi cjeloviti program velikosrpske osvajačke politike.

S osobom Ilije Garašanina i negativnim opisom njegova djelovanja²² započinje niz Srba koji se mogu ubrojiti među, kako to Koren naziva, „antiheroje“. U pravilu se antiherojima u hrvatskim udžbenicima povijesti smatra „sve one koji se smatraju eksponentima i provoditeljima velikosrpske politike poput Ilije Garašanina, Vuka Stefanovića Karadžića, Nikole Pašića, Svetozara Pribićevića, kralja Aleksandra Karađorđevića, Draže Mihailovića, Pravoslavne crkve, JNA i srpskih snaga u Domovinskom ratu.“²³

Nadalje, udžbenik D. Pavličevića i F. Potrebice (i onaj iz 1992. i iz 1996) ističe da srpski političari „prihvaćaju riječke zaključke, ali pod uvjetom, gotovo ucjenom, da Hrvatska prizna ravnopravnost srpskog naroda u Hrvatskoj“.²⁴ Autor ovakvim interpretativnim modelom suptilno tvrdi kako je nedopustivo da neki drugi narod koji živi na prostoru Hrvatske bude ravnopravan s Hrvatima! To se dodatno pojačava ocjenom autora kako je to bio „neprihvatljiv zahtjev da Hrvati u vlastitoj domovini podijele sa Srbima svoj suverenitet“. Nakon toga, isti udžbenik donosi posebno poglavlje pod nazivom *Kobne posljedice Koalicije* (jedina razlika između udžbenika iz 1992. i 1996. je ta da se u udžbeniku iz 1992. poglavlje zove *Ocjena politike Hrvatsko-srpske koalicije*) gdje se ističe da je ona pripremila, a „kasnije i ostvarila konačni gubitak svake hrvatske nezavisnosti“.²⁵ Na taj se način sva krivnja za probleme u budućoj zajedničkoj državi praktički svaljuje na Koaliciju, pa kasnije na Svetozara Pribićevića kao na njenog vođu, a na taj način neposredno i na Srbe.

U izrazito negativnom kontekstu udžbenik F. Potrebice i D. Pavličevića (i onaj iz 1992. i iz 1996) piše o bitci na planini Ceru iz 1914. godine između srpske i austro-ugarske vojske. U poglavlju *Veliki ratni gubici* piše se o samo ovoj bitci pa bi se zbog toga moglo pretpostaviti da su za gotovo sve gubitke i stradanja hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu krivi upravo Srbi. Primjer je ovo povijesnog falsifikata pomoću kojega se o „drugima“ stvara izrazito negativna slika, a sve očito u skladu sa službenom poviješću. Naime, ovaj je udžbenik odobrilo prosvjetno ministarstvo i teško je povjerovati da osobe odgovorne za recenziju udžbenika nisu znale da isti iznosi netočne i nepotpune podatke. Jedini logičan zaključak je da su upravo ovakvi navodi bili u skladu sa službenom, državnom idejom prikaza ovih događaja i idejama vladajućih:

„U zemlju je stizalo tisuće smrtnovnica, ubogaljenih i ranjenih vojnika. Nakon bitke na planini Ceru 1914. godine **Srbijanci su izvršili masakr hrvatskih vojnika** (istaknuo

21 Dragutin Pavličević i Filip Potrebica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1993), str. 78.

22 Ibid, str. 78

23 Snježana Koren, 2006. „*Heroji*“ i „*antiheroji*“ u udžbenicima: slike nacionalne povijesti u udžbenicima uoči i nakon 1990. godine, str. 155.

24 Pavličević i Potrebica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Alfa, 1996), str. 93.

25 Ibid, str. 93.

D.Š) i vojnika ostalih nacionalnosti austrougarske vojske. Prema nekim podacima, od 65 000 zarobljenih vojnika talijanskim je vlastima u Valoni izručeno samo oko 25 000. Ostali su **ubijeni** pri povlačenju 1915./1916. od Niša prema Albaniji.²⁶

Nadalje, udžbenik govori o dvije ideje o tome kako bi buduća zajednička država trebala biti uređena. S jedne se strane ističe Jugoslavenski odbor koji se zauzima za ravnopravnost svih Hrvata, Srba i Slovenaca te za federalističko uređenje nove države. Nasuprot tome je prikaz srpske ideje ujedinjenja gdje se Srbima, a najviše Nikoli Pašiću, pripisuju želje za što većom ekspanzijom i stvaranjem „velike Srbije“.²⁷ I pri opisu ujedinjenja u zajedničku državu naglašeno je da Hrvatski sabor nije potvrdio odluku, čime se osporava legitimnost samoga čina te se stvara dojam kako je Kraljevina Srbija praktički pripojila hrvatske prostore. Također, narativi o Svetozaru Pribićeviću i njegovoj ulozi u ujedinjenju su izrazito negativni, čime se nastavlja kritika njegova političkog djelovanja od vodstva Koalicije naovamo.²⁸

Cijelo je desetljeće u upotrebi za osmi razred bio udžbenik I. Perića. *Ovaj udžbenik, sagledamo li sva tri udžbenika s početka devedesetih, zaokružuje cjelinu stvaranja etnocentričnog prikaza hrvatske prošlosti.* Negativni prikazi srpske prošlosti kulminiraju u autorovim iznošenjima raznih neistina, osobnih stajališta, relativiziranjem zločina, ili prešućivanjem bilo kakvih pozitivnih veza ili odnosa Srba i Hrvata.

Pri opisu prvih nekoliko mjeseci postojanja Kraljevine SHS/Jugoslavije udžbenik I. Perića navodi mnogobrojne sukobe vojske i žandara s demonstrantima i seljacima počevši odmah nakon ujedinjenja, od sukoba 5. prosinca 1918. na Jelačićevu trgu u Zagrebu, zatim spominje batinanje vojnika i seljaka te pobune zbog žigosanja stoke. Sve to i kasnija nasilja se onda pripisuju „žandarima“ i „velikosrbima“.²⁹ U kasnijem prikazu se zločini pripisuju „režimu“. Jedna je od karakteristika udžbenika što se u daljnjem prikazu „režim“ počinje izjednačavati s osobom kralja, a kontinuirano mu se pripisuju i termini poput „srpski“ ili „velikosrpski“ što je još jedan primjer jasnog negativnog stava autora prema Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Upravo se negativna slika pojačava stalnom upotrebom termina „srpski“ ili „velikosrpski“. Iako bi u znanstvenom diskursu trebalo imati neutralan predznak, ovdje to nije slučaj. Negativne predodžbe se konstruiraju o praktički svim srpskim političarima, u prvom redu o zastupnicima Narodne radikalne stranke, koje se opisuje kao glavne podržavatelje centralističkog, velikosrpskog režima te se spominje da su se „ponašali bahato, nadređeno, autokratski“.³⁰ Takvi opisi se nastavljaju, a posebno izdvajam negativnu sliku o Beogradu, a time i o Srbima, koju udžbenik stvara u nastavnoj temi naslovljenoj *Antirežimske manifestacije u Hrvat-skoj nakon krvoprolića u Narodnoj skupštini* gdje se ističe kako je Beograd „društveno

26 Pavličević i Potrebica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Školska knjiga, 1993), str. 167.

27 Pavličević i Potrebica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Alfa, 1996), str. 107.

28 Pavličević i Potrebica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Alfa, 1996), str. 109.

29 Ivo Perić, *Povijest za VIII. razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), str. 67.

30 Ibid, str. 42.

necivilizirana i moralno nezdrava sredina“ čime se tako negativne i loše postupke pojedinaca, što atentat svakako jest, prenosi na jedan cijeli grad i njegovo stanovništvo.

Pri opisu ustaškoga terora I. Perić u svome udžbeniku iz 1992. godine tvrdi kako je ustaški režim provodio teror „protiv Židova i cigana, te protiv Srba, **osobito zbog njihove ranije hegemonističke politike te pojave četnika i njihovih zločina u Hrvatskoj** (istaknuo D.Š).“³¹ Takvim pseudoznanstvenim tvrdnjama autor relativizira zločine počinjene nad Srbima te ostavlja dojam da su Srbi za to krivi i da je većina odgovornosti na njima. Istaknuti dio navoda nestaje u udžbeniku iz 1996. godine. Terminologija koju udžbenik koristi pri opisu zločina što je ustaški režim činio nad Srbima (i Židovima i Romima) također je indikativna. Udžbenik, kao što se vidi iz navoda, koristi termin „teror“, što se razlikuje od termina kojim su opisani zločini koje su četničke postrojbe u Drugom svjetskom ratu činile nad hrvatskim i muslimanskim stanovništvom:

„Četnici su stalno progonili antifašiste, sudjelovali su u borbama protiv partizana, a provodili su i strašne zločine genocida protiv Hrvata i Muslimana, želeći u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine i Hrvatske stvoriti etnički čiste srpske krajeve. **Planirali su potpuno uništenje hrvatskog i muslimanskog pučanstva i na ostalim prostorima, a prema ideolozima velikosrpstva. Cilj im je bio stvoriti veliku Srbiju čije bi granice na zapadu bile na teritoriju Hrvatske na liniji Virovitica, Pakrac, Karlovac, Karlobag. To što tada nisu uspjeli postići, pokušali su postići agresijom na Republiku Hrvatsku 1991. godine** (istaknuo D.Š).“³²

Ovaj prikaz u udžbeniku iz 1992. godine zrcali i tadašnje ratno stanje na području bivše Jugoslavije te nikako nije u skladu sa znanstvenim diskursom. Naime, ne promatra događaje u njihovom kontekstu već ih prebacuje u kasnija razdoblja. Osim toga, korisnici udžbenika mogu doslovno shvatiti ove navode pa pomisliti da iste osobe, četnici, ratuju u Drugom svjetskom ratu i u sukobima devedesetih. Podebljani dio navoda nestaje u udžbeniku I. Perića iz 1996. godine. Jasno je da se na ovaj način o Srbima, preko četničkog pokreta, grade izrazito negativne predodžbe. Kao što vidimo, pri opisu zločina četničkih postrojbi udžbenik koristi termin „genocid“ što pojačava razliku između ustaša i četnika te se ustaški zločini mogu činiti blažima i manjima od onih koje su počinili četnici.

U udžbeniku nema većih promjena ni prilikom opisa prošlosti socijalističke Jugoslavije. Pri opisivanju unutarnjeg ustroja Federativne Narodne Republike Jugoslavije, udžbenik I. Perića iz 1992. godine označava jugoslavensku državu kao federativnu, ali pritom ističe da to nije bio pravi federalizam jer su članice federacije imale samo formalnu samostalnost i jer se sva vlast nalazila u Beogradu, u partijskom i državnom vrhu, da bi na kraju poglavlja zaključio kako je „novostvorena Jugoslavija postala centralistička

31 Perić, *Povijest za VIII. razred osnovne škole* (Školska knjiga, 1992), str. 89.

32 Perić, *Povijest za VIII. razred osnovne škole* (Školska knjiga, 1992), str. 110.

država komunističkog tipa s naslijeđenom srpskom prevlašću“. ³³ Stoga se već na samom početku implicitno sugerira da je položaj Srba bio daleko bolji od položaja Hrvata i ostalih naroda u socijalističkoj Jugoslaviji. U ovom dijelu udžbenik spominje da je izvršena „kolonizacija u istočnoj Slavoniji, Baranji, Srijemu i Bačkoj kamo je dovedeno mnogo Srba i tako namjerno uvećan njihov broj u spomenutim krajevima“. Naravno, izostaje objašnjenje s kojom namjerom. Mnogo pozornosti udžbenik I. Perića posvećuje prikazu Hrvatskog proljeća koji u udžbeniku zauzima podjednako prostora kao prikazi prethodnih desetljeća. Povijest socijalističke Jugoslavije se tako opisuje epizodično. Za slom Hrvatskog proljeća veliki dio krivice svaljuje se na „velikosrpske snage“. ³⁴

I u prikazu socijalističke Jugoslavije nakon smrti Josipa Broza Tita o Srbima postoje samo negativne predodžbe. Opisuju se gospodarski problemi, međunacionalni odnosi i politička kriza. Za političku krizu okrivljuje se Srbija i srpsko državno i političko vodstvo na čelu sa Slobodanom Miloševićem. ³⁵

„Nastoji ojačati centralizam u Jugoslaviji kako bi putem ojačalog centralizma ostvarila svoje hegemonističke, **velikosrpske** interese i težnje. Usporedo s tim težnjama potican je u **Srbiji velikosrpski** nacionalizam. (...) **Srpstvo** se pozivalo na okup, isticano je kako je **srpstvo** ugroženo, kako su **Srbi** dobivali ratove a gubili u miru, kako se mora razviti **svesrpski** pokret u kojem će sudjelovati i **Srbi** izvan **Srbije**. Svakome je bilo jasno da takva ekspanzionistička politika ima za cilj: ili da cijela Jugoslavija bude proširena **Srbija** (pod jugoslavenski imenom) ili da se stvori Velika **Srbija**.“ ³⁶ (istaknuo D.Š)

Ivo Perić je u svome udžbeniku pisao i o događajima kojima je sam bio svjedok. Ostaje, naravno, upitno koliko je ovaj udžbenik mogao biti objektivan pri opisu nekoliko prvih godina devedesetih kada je nastao upravo u tome razdoblju. Srbi se u ovoj temi prikazuju kao kolektivni antiheroji. Postupno se negativna slika prenosi sa Slobodana Miloševića na Srbiju, pa potom praktički i na sve Srbe pri opisima rata. U temi u kojoj se bavi izborima 1990. godine u Hrvatskoj udžbenik ističe kako je hrvatski narod „u tijeku sedam desetljeća stekao vrlo loša iskustva: u takvoj državnoj zajednici (Kraljevini SHS/Jugoslaviji i socijalističkoj Jugoslaviji, dodao D.Š) bio je tlačen i ekonomski i nacionalno, u kojoj je više-manje bio stalno izložen i velikosrpskim težnjama da ga rastoče i unište“. ³⁷ Nakon toga autor u udžbeniku, opisujući pregovore koji su se vodili 1991. godine o eventualnom novom uređenju Jugoslavije, ističe Slobodana Miloševića kao jedinog krivca što nikakvih mogućnosti za dogovor nije bilo. Pripisuju mu se želje za stvaranjem „Velike Srbije“ (udžbenik obje riječi piše velikim slovom) s jugoslavenskim imenom. Zar je I. Perić pisao ovo na temelju novinskih izvještaja s pregovora 1991.? Ili mu je informacije o „Miloševiću kao jedinom krivcu“ dao netko blizak pregovorima?

33 Perić, *Povijest za VIII. razred osnovne škole* (Školska knjiga, 1992), str. 129.

34 Ibid, str. 136.

35 Ibid, str. 140.

36 Ibid, str. 140.

37 Perić, *Povijest za VIII. razred osnovne škole* (Školska knjiga, 1992), str. 142.

Kasnije se krivnja sa Slobodana Miloševića prenosi na cijelu Srbiju pa tako udžbenik donosi i razne informacije koje su, kako navodi, bile protivne jugoslavenskom ustavu.³⁸ Nakon toga Srbi se ponovno spominju u poglavlju *Rat velikosrpskih snaga protiv Hrvatske* gdje se u glavnoj negativnoj ulozi sada javljaju „velikosrbi“. Također se u opisima može zamijetiti stalno spominjanje riječi poput „velikosrpski“, „Srbi“, „Srbija“ ili „srpski“ što samo pojačava postojeći negativan efekt.³⁹ Razvidno je iz analize da ovim udžbenicima možemo bez ustručavanja nadjenuti naziv i „ratni udžbenici“ iz više razloga: osim što su nastali za vrijeme rata u devedesetima, oni zrcale stanje u kojima se nalaze bivše jugoslavenske republike, ponajprije Hrvatska i Srbija, pa je slika Srba tada izrazito negativna.

Udžbenici od 1995-2000. – paralelni udžbenici

Po završetku rata, na predsjedničkim izborima u Hrvatskoj ponovno je pobijedio Franjo Tuđman, dok je parlamentarnu većinu zadržao HDZ.⁴⁰ Pojedini autori koji su se u svojim radovima baviti drugom polovicom devedesetih, opisali su sustav upravljanja državom kao autoritarni,⁴¹ u kojemu su vladajuća stranka i predsjednik države kontrolirali gotovo sve aspekte javnog života, od medija do obrazovanja. Istovremeno, Hrvatska se, kao i ostale europske postkomunističke zemlje, suočila s izazovima privatizacije, depolitizacije medija, korupcije, kriminala, restrukturiranja pravnog sustava.⁴² Pojedini autori poput M. Søberga smatraju da većinu izazova tranzicije vlast nije riješila na način koji bi odgovarao daljnjem razvoju i demokratizaciji zemlje. Kao primjer najčešće se navodi odbijanje predsjednika Tuđmana da 1995. godine potvrdi za gradonačelnika Zagreba kandidata iz oporbe, kao i stvaranje nove elite kroz proces privatizacije.⁴³ Ozbiljan problem ovoga razdoblja je i postupanje sa srpskom nacionalnom manjinom, pa je u drugoj polovici devedesetih bilo mnoštvo iskaza o nepoštivanju ljudskih prava poput nacionalne diskriminacije, vrijeđanja i ubojstava pripadnika srpske nacionalne manjine.⁴⁴

Na polju obrazovanja, uz već spomenutu „deideologizaciju“, bitan je i zahtjev za rasterećenjem koji je bio jedan od temelja nastavnog plana i programa iz 1991. godine, ali je najviše utjecao na udžbenika objavljene nakon 1995. godine. Ovim se zahtjevom trebalo rasteretiti učenike od pretrpanog programa. Tako je 1995. godine donesena

38 Ibid, str. 146.

39 Ibid, str. 150.

40 Ivo Perić, *Suverena i samostalna Republika Hrvatska* (Zagreb: Dom i svijet, 2007) str. 168.

41 Ivo Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, str. 209.

42 Marius Søberg, „Hrvatska nakon 1989. godine: HDZ i politika tranzicije“. U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, str. 35.

43 Ibid, str. 55.

44 Sabrina P. Ramet, *Tri Jugoslavije*, str. 733.

odluka o smanjenju broja stranica u udžbenicima, ali prema jednako opsežnom programu. To je rezultiralo pojednostavljenim udžbeničkim prikazom, a količina činjenica u udžbenicima je ostala praktički ista.⁴⁵ Novi nastavni plan i program za osnovne škole i gimnazije donesen je 1995. godine, a za srednje strukovne škole 1997. godine. Prema mnogim autorima, imao je dugotrajan negativan utjecaj na nastavu povijesti, a praktički je nastao od naslova i podnaslova udžbenika koji su se koristili prije raspada Jugoslavije te su uneseni 1991. godine u „inovirani“ program.⁴⁶ Neki od problema koji se spominju uz ovaj nastavni plan i program jest prevelika zastupljenost političke povijesti, nepoticanje učenika na kritičko razmišljanje, stereotipni predznak (izrazito negativno se govori o Srbima i Turcima), zanemarena je povijest svakodnevice, nacionalnih manjina, a povijesti žena gotovo i nema.⁴⁷ Iskorak se dogodio sredinom devedesetih godina uvođenjem tzv. „paralelnih udžbenika“ koji su unijeli mnoge promjene u nastavu povijesti svojim dizajnom, umjerenijim jezikom i kompleksnijim prikazom nekih povijesnih događaja. Ipak, u njima se i dalje održavao utjecaj etnocentričnog nastavnog plana i programa povijesti iz 1995. godine, budući da se očekivalo da se autori striktno drže programa koji je iznimno preskriptivan.⁴⁸

Po tom načelu, udžbenik autora Ive Makeka iz 1997. godine donosi nekoliko promjena u odnosu na onaj iz 1992. godine. Jedan od razloga za promjenu jest i što je nadležno ministarstvo tražilo da se broj stranica u udžbenicima reducira, s ciljem „rasterećenja učenika“. Sada se Srbi, u skladu s nastavnim planom i programom spominju u nastavnoj jedinici *Bizantsko carstvo i Slaveni*, u poglavlju *Bizant i slavenske zemlje*. Samo u dvije rečenice opisuje se geografski prostor na kojem se nalazi Raška, dok se u drugoj rečenici donosi podatak o sukobima srpske i bugarske države, bez prikaza bijega srpskog stanovništva u Hrvatsku kao u prvom udžbeniku tog autora.⁴⁹ Prikaz bijega je očito svjesno izbačen kako bi se prešutjeli srednjovjekovni dodiri Hrvata i Srba, što svakako nije u duhu znanstvenoga diskursa prikaza povijesnih

45 Ibid, str. 271-272.

46 Branislava Baranović i Snježana Koren, „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention and History Education Politics (1990-2008):“ U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, str. 100.

47 Vidi u: Damir Agičić, „Nastava povijesti u Hrvatskoj.“ U *Povijest u nastavi*, god. I, br. 2. str. 129-316. (2003), Društvo za hrvatsku povjesnicu, Branislava Baranović i Snježana Koren, „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention and History Education Politics (1990-2008):“ U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, , ur. Augusta Dimou, Snježana Koren, „Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća.“ U *Povijest u nastavi*, god. I, br. 2. str. 129-316.(2003), Društvo za hrvatsku povjesnicu

48 Branislava Baranović i Snježana Koren, „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention and History Education Politics (1990-2008):“ U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, str. 104.

49 Makek, Ivo. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1997. str. 97.

događaja. Nešto više prostora Srbima posvećeno je u udžbeniku N. Budaka i V. Posavca koji također daju informacije poput ostalih udžbenika o geografskom smještaju i sukobima sa susjednim vladarima, ali i donose podatak o bijegu srpskog stanovništva u Hrvatsku.⁵⁰ Spominjanjem ovog važnog podatka ova dva autora stvaraju pozitivnu sliku suradnje Hrvata i Srba. Frane Sabalić pak u svome udžbeniku iz 1996. godine o srpskim knezovima piše kao o prijetvornim vladarima koji svaki tren mijenjaju stranu u bugarsko-bizantskim sukobima, dok se prilike u ranosrednjovjekovnoj srpskoj državi opisuje kao stalnu borbu srpskih knezova za opstanak srpske države traženjem pomoći malo od Bizanta pa malo od Bugara.⁵¹ Još negativnije predodžbe o Srbima ovaj udžbenik stvara uz pomoć Kosovske bitke, koja je, po mišljenju autora, „u Srba primila mitološko značenje unatoč porazu,⁵² čime je prikazana u najnegativnijem kontekstu od svih analiziranih udžbenika. Osim što je bitka opisana negativno, radi se o karakterizaciji Srba kao naroda koji je sklon mitomaniji. Učenici šestog razreda sigurno ne razumiju tu namjeru autora, ali je svakako shvaćaju učitelji, a možda i roditelji.

Nakon donošenja novog nastavnog plana i programa 1995. godine informacije o srpskom narodu i srpskoj državi u prvoj polovici 19. stoljeća u udžbenicima za sedmi razred smještene su u nastavnu cjelinu *Alpski i balkanski prostor*. Jasno je da se pod „balkanskim“ prostorom misli na sve ostale jugoslavenske republike, osim Hrvatske. U drugoj polovici devedesetih koristila su se za sedmi razred dva udžbenika, jedan već gore spomenutih autora, D. Pavličevića i F. Potrebeice, i udžbenik D. Agičića. Narativ u udžbeniku Pavličevića i Potrebeice u velikoj je mjeri isti kao i u udžbeniku tih dvojice autora iz 1992. godine, tek se mogu primijetiti neke male razlike koje ne mijenjaju predodžbe o Srbima.⁵³ Udžbenik D. Agičića srpsku je povijest u prvoj polovici 19. stoljeća prikazao u nastavnoj temi *Od pašaluka do autonomije – počeci velikosrpske politike*. Ovdje se na dvije stranice donosi prikaz povijesti Beogradskog pašaluka, srpskih ustanaka protiv osmanske vlasti, smjene dinastije te se daje prikaz i ocjena *Načertanija* Ilije Garašanina. Osim toga, udžbenik spominje da je „taj velikosrpski program postao temelj za sve druge slične programe širenja Srbije.“⁵⁴ D. Pavličević i F. Potrebeica o radu Hrvatsko-srpske koalicije pišu isto kao i u svome ranijem udžbeniku.⁵⁵ I drugi udžbenik iz devedesetih, Agičićev, jako je kritičan prema djelovanju Hrvatsko-srpske koalicije i Svetozara Pribičevića, kojega od toga trenutka možemo svrstati u skupinu antiheroja. Tako u njemu piše da se pod vodstvom Svetozara Pribičevića Koalicija pretvorila u stranku koja potpomaže tadašnji režim te da je Pribičević bio „pobornik približavanja Hrvatske prema

50 Neven Budak i Vladimir Posavec, *Radanje suvremene Hrvatske i Europe* (Zagreb: Profil, 1998), str. 18.

51 Frane Sabolić, *Povijest za VI. razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 1996), str. 17.

52 Sabolić, *Povijest za VI. razred osnovne škole* (1996), str. 41.

53 Dragutin Pavličević i Filip Potrebeica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 1996), str. 53.

54 Damir Agičić, *Povijest za VII. osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 1996), str. 47.

55 Pavličević i Potrebeica, *Povijest za VII. osnovne škole* (Alfa, 1996), str. 93.

Srbiji“, a da je „zahvaljujući toj politici Hrvatska iz Austro-Ugarske godine 1918. ušla u još veću tamnicu za hrvatski narod – u državnu zajednicu sa Srbima“.⁵⁶

Udžbenik iz 1996. godine I. Perića prošao je značajnu redukciju sadržaja te je imao 128 stranica, dok je udžbenik iz 1992. godine sadržavao 166 stranica. Ipak, narativ o Kraljevini SHS/Jugoslaviji, Drugom svjetskom ratu, socijalističkoj Jugoslaviji, sukobima u devedesetima, preko koje se i grade predodžbe o Srbima nije se mijenjao, praktički je identičan, tek je nešto malo reduciran (u nekim poglavljima izbačeno je po nekoliko rečenica). Odnosi Hrvata i Srba u ovom su slučaju uvijek prikazani kao razni sukobi, primjerice sukob braće Radić kao zagovaratelja federalizma i srpskih radikala kao zagovaratelja centralizma koji se iznova spominju ili sukobi ustaša i četnika. Kako se ostali narodi ne spominju, u tim sukobima između Hrvata i Srba „mi“ smo uvijek prikazani kao žrtve „njih“ čime se o Srbima konstruiraju izrazito negativne predodžbe te se, kako piše D. Agičić, na taj način u udžbeniku stvara privid da su u „režimima Kraljevine SHS/Jugoslavije ili socijalističke Jugoslavije stradavali samo Hrvati“.⁵⁷

Udžbenici nakon 2000. godine

Smrću Franje Tuđmana i porazom HDZ-a na izborima 3. siječnja 2000. godine započelo je novo razdoblje hrvatske povijesti. Na vlast je došla koalicija šest stranaka na čelu s Ivicom Račanom iz Socijaldemokratske partije, a mjesec dana kasnije za predsjednika Republike izabran je Stjepan Mesić. Ovo je razdoblje koalicijske vlasti obilježeno znatnim pozitivnim pomacima poput demokratizacije društva, otvaranja euroatlantskim integracijama, prestanka međunarodne izolacije Hrvatske, gospodarskog rasta, poboljšanja međunacionalnih odnosa.⁵⁸

Da će se nešto promijeniti i na polju udžbenika, postalo je jasno kada je u travnju 2000. godine osnovano Povjerenstvo za prosudbu udžbenika povijesti, koje je trebalo procijeniti udžbenike iz devedesetih te dati smjernice i preporuke za poboljšanje nastave povijesti i udžbenika. To je izazvalo oštre reakcije autora nastavnog plana i programa iz devedesetih.⁵⁹ Ipak, promjene su u nastavu povijesti počele dolaziti od samih nastavnika u osnovnim i srednjim školama jer su upravo oni većinom bili autori novog vala udžbenika koji su promicali multiperspektivnost i poticanje kritičkog mišljenja

56 Agičić, *Povijest za VII. osnovne škole* (Alfa, 1996), str. 88.

57 Damir Agičić, „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu.“ *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 31* (Zagreb, 1998), str. 214. U ovome članku obrađen je udžbenik I. Perića iz 1996. godine, ali usporedbom udžbenika I. Perića iz 1992. i 1996. može se vidjeti da narativi posvećeni Prvoj Jugoslaviji uopće nisu promijenjeni i ostali su gotovo identični tako da tvrdnja D. Agičića po mome mišljenju vrijedi za oba udžbenika

58 Ivo Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, Sabrina P. Ramet, *Tri Jugoslavije*, Marius Soberg, „Hrvatska nakon 1989. godine: HDZ i politika tranzicije“.

59 *Ibid.*, str. 108-110.

kod učenika, pa su ove promjene bile u većoj mjeri didaktičke inovacije.⁶⁰ Međutim, ove promjene donijele su raznovrsnost u narativima u udžbenicima, što je utjecalo na predodžbe koje se stvaraju i o Srbima.

U udžbenicima objavljivanima u proteklih četvrt stoljeća značajno je reduciran sadržaj namijenjen ranosrednjovjekovnoj srpskoj državi. To je jedna od najupadljivijih promjena od 1990. do danas koja ide toliko daleko da se u pojedinim udžbenicima treće generacije, izdanih 2007. godine, Raška niti ne spominje u tekstu. Jedina iznimka od stalne redukcije sadržaja o Srbima u svakoj novoj generaciji udžbenika je udžbenik Ž. Brdal i M. Madunić iz 2001. godine. Kako taj udžbenik ne stvara negativnu sliku o Srbima, pretpostavljam da autori svjesno nisu reducirali sadržaj namijenjen ovome dijelu srpske povijesti. Kao primjer stalne redukcije jest i Srbija u vrijeme Nemanjića, što ide do te mjere da se u nekim udžbenicima uopće ne tematizira.⁶¹ Nakon 2000. godine tek u rijetkim udžbenicima možemo pronaći narative vezane uz Srbiju za vrijeme Nemanjića.⁶² Tako korisnici udžbenika stječu dojam kao da Srbija u vrijeme Nemanjića ne postoji, pa dodiri Hrvata i Srba nisu tada niti bili mogući. Kontinuitet smještanja ranosrednjovjekovne srpske državu u bizantski kulturni krug te isticanje utjecaja Bizanta na samu državu ostao je od devedesetih, i to gotovo uvijek u negativnom kontekstu. Udžbenici stvaraju dojam da se između bizantskog i zapadnog kulturnog kruga niotkud pojavio veliki, nepremostivi zid koji sprečava bilo kakve dodire, pogotovo neke pozitivne kulturne ili gospodarske, između Hrvata i Srba.

Kosovska bitka u udžbenicima povijesti prikazana je na dva načina. Ili se kosovsku bitku samo spominje, a time i marginalizira,⁶³ ili se o njoj piše malo opširnije. Udžbenik Ž. Brdala i M. Madunić iz 2001. godine također samo spominje Kosovsku bitku i donosi podatak da je nakon nje srpska država pala pod vlast Turaka Osmanlija,⁶⁴ baš kao i udžbenik V. Posavca iz 2003. godine.⁶⁵ S druge strane, udžbenik H. Petrića i G. Ravančića toj bitki posvećuje veću pozornost, ističe da je „ishod bitke ostao neizvjestan“ i spominje činjenicu da je bosanski kralj Tvrtko poslao pomoć Srbima.⁶⁶

Narativi o odnosima Dubrovnika sa zaleđem potpuno se mijenjaju nakon 2001. godine i praktički ostaju isti u svim objavljenim udžbenicima od 2001. godine nadalje. Iz narativa potpuno nestaju opisi bilo kakvih sukoba bilo sa srpskim, bilo s bosanskim

60 Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“ u *Historijski zbornik*, 60 (2007): str. 282.

61 Željko Brdal i Margita Madunić, *Tragom prošlosti 6. Udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*, Vladimir Posavec, *Povijest srednjeg i ranog novog vijeka za 6. razred osnovne škole*, Hrvoje Gračanin i dr, *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*, Ante Birin i Tomislav Šarlija, *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*

62 Hrvoje Petrić i Gordan Ravančić, *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*, Neven Budak i Marija Mogorović Crljenko, *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*

63 Brdal i Madunić, *Tragom prošlosti 6.* (2001) str. 62, Posavec, *Povijest srednjeg i ranog novog vijeka za 6. razred osnovne škole* (2003), str. 70.

64 Brdal i Madunić, *Tragom prošlosti 6.* (2001) str. 62.

65 Posavec, *Povijest srednjeg i ranog novog vijeka za 6. razred osnovne škole* (2003), str. 70

66 Petrić i Ravančić, *Povijest 6.* (2003), str. 78.

vladarima, a zamjenjuju ga opisi unosnih gospodarskih veza koji su u samim temeljima uspona Dubrovnika do jedne od najvažnijih luka Sredozemlja. Možemo reći da slika o „drugima“ u ovome primjeru od izrazito negativne u devedesetim godinama postaje u novom tisućljeću pozitivna, odnos se prikazuje kao prijateljski.⁶⁷

U devedesetim godinama udžbenici za sedmi razred o Srbima su stvarali pretežno negativnu sliku. Prvi znakovi odmaka u nekim udžbenicima mogu se opaziti odmah nakon 2000. godine. Upravo je te godine došlo do naglog povećanja broja udžbenika, pa se za pojedine razrede pojavljuje i do pet paralelnih udžbenika. Osim toga, u udžbenicima objavljenima nakon 2000. može se zamijetiti da su autori imali više slobode u prikazu sadržaja pa tako pojedini udžbenici na različite načine pristupaju srpskoj povijesti 19. stoljeća i *Načertaniju*. Isto tako, zamjetno je da se nastavlja smanjenje prostor koji je posvećen srpskoj povijesti 19. stoljeća, dok prostor koji je posvećen *Načertaniju* ostaje na otprilike istoj razini u većini udžbenika. Udžbenik Ž. Holjevca i dr. nešto više pažnje posvećuje samoj povijesti Srbije od kraja 18. do sredine 19. stoljeća nego samom *Načertaniju*. Na dvije stranice prikazana je povijest Beogradskog pašaluka, opisuju se srpski ustanci a tek onda je nekoliko rečenica posvećeno *Načertaniju* koje se, kao i u svim dosad analiziranim udžbenicima, opisuju kao program velikosrpske politike.⁶⁸ Vrlo slično o istoj problematici piše i udžbenik autora F. Miroševića i I. Pavičić.⁶⁹ S druge strane, iznimka od svih analiziranih udžbenika je udžbenik D. Agičića i dr. koji mnogo više pažnje posvećuje stvaranju neovisne srpske države i samim ustancima. *Načertanije* se, kao ni Ilija Garašanin, u samome narativu vezanom uz Srbiju u prvoj polovici 19. stoljeća ne spominju, niti se politika Srbije opisuje ili karakterizira kao „velikosrpska“. Očito ova skupina autora nije upala u zamku da cjelokupnu povijest i vanjsku politiku Srbije u 19. st. gleda isključivo očima *Načertanija*, već daje mnogo uravnoteženiji prikaz ovog dijela povijesti. Informacije koje bi učenici trebali dobiti o *Načertaniju* nalaze se u dijelu koji je posvećen povijesnim izvorima te autori ne daju ocjenu *Načertanija*, već pitanjima ispod ulomka iz povijesnog izvora (*Načertanije*) traže da učenici sami dođu do određenih zaključaka.⁷⁰ U istome udžbeniku postoji cijela stranica posvećena manjinama u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća. Posebno se govori o Srbima, njihovoj ulozi u gospodarskom i kulturnom životu Hrvatske, donosi se slika pravoslavne crkve i niz afirmativnih podataka.⁷¹ To je bio način na koji se pretežito negativna slika iz devedesetih uspješno u ovome udžbeniku uravnotežila.

Nakon 2000. godine možemo primijetiti značajne razlike između pojedinih udžbenika u prikazu Hrvatsko-srpske koalicije. Ustvari, novije udžbenike u ovom slučaju

67 Posavec, *Povijest srednjeg i ranog novog vijeka za 6. razred osnovne škole* (2003), str. 89.

68 Željko Holjevac i dr, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Meridijani, 2003), str. 70.

69 Franko Mirošević i Ivka Pavičić, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2004), str. 73.

70 Damir Agičić i dr, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2000), str. 79.

71 Agičić, Damir, Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. (Zagreb: Profil, 2000), str.55.

možemo podijeliti u dvije skupine: one koji značajno reduciraju narativ namijenjen prikazu političkog djelovanja Koalicije u odnosu na udžbenike iz devedesetih i ne daju ocjene njenoga rada i one koji o njoj pišu jednako opširno i u jednako negativnom kontekstu kao i udžbenici iz devedesetih. Svetozar Pribičević iz narativa koji je vezan uz Koaliciju u udžbenicima koji su objavljeni u posljednjih nekoliko godina polako nestaje⁷² ili se o njemu više ne piše u tako negativnom kontekstu kao u devedesetima. Oni koji pišu o Pribičevićevu radu, nastavljaju to raditi u negativnom kontekstu, pa tako jedan analizirani udžbenik F. Miroševića i I. Pavičić spominje da vodstvo Koalicije nakon Frana Supila preuzima Svetozar Pribičević uz opasku da mu je „jedina namjera bila zadržati Koaliciju na vlasti“.⁷³ U jednom udžbeniku njena politika opisuje se kao „pogubna za kasniji politički razvoj Hrvatske.“⁷⁴

Kao i udžbenici u devedesetim godinama, i udžbenici s početka trećeg tisućljeća⁷⁵ naglašavaju neravnopravni položaj Hrvata u Kraljevini SHS/Jugoslaviji te progone i stradanja Hrvata (progoni su u većini udžbenika najviše naglašeni u razdoblju 1929–1934. gdje se spominju ubojstvo Milana Šufflaya, pokušaj ubojstva Mile Budaka te osuđivanje i progoni neimenovanih „hrvatskih rodoljuba“).⁷⁶ Nastavljaju se u negativnom kontekstu spominjati većina srpskih političara, poput Nikole Pašića, kralja Aleksandra Karađorđevića ili Namjesništva koje preuzima vlast nakon atentata na kralja. Povijest Kraljevine Jugoslavije gleda se primarno iz kuta rješavanja hrvatskog pitanja u Jugoslaviji, ali se u velikoj mjeri fokusira i na sukobe Hrvata i Srba, s jedne strane srpskih političara i Aleksandra Karađorđevića, a s druge strane Stjepana Radića (nakon atentata zamjenjuje ga Vladko Maček) i njegove stranke. Udžbenici se kritički i negativno odnose i prema Vidovdanskom ustavu i uvođenju Šestosiječanjske diktature. Iako se termini poput „velikosrpski režim“, „režimska nasilja“ ili pridjev „velikosrpski“ još uvijek koriste (vrlo rijetko se spominju termini poput „diktatorske vladavine“), ipak se može zamijetiti da se više ne koriste u tolikoj mjeri kao u udžbenicima u devedesetima. Bez obzira na to, oni dodatno pojačavaju negativne predodžbe o Srbima. Ostalih naroda u Jugoslaviji kao da nema, a kako su autori udžbenika profesionalni povjesničari očito svjesno zaboravljaju da povijest Jugoslavije ne bi trebalo promatrati kroz prizmu odnosa i sukoba samo Hrvata i Srba.

72 Damir Agičić i dr, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007), Damir Agičić, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007), Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 7.* (2007)

73 Mirošević i Pavičić, *Povijest 7.* (2004), str. 73.

74 Bekavac i Kljajić, *Povijest 7.* (2007), str. 149.

75 Vesna Đurić, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2000), Hrvoje Matković, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2000), Snježana Koren, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2000), Maja Brkljačić i dr, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2001), Mira Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Meridijani, 2003)

76 Npr. Matković, *Povijest 8.* (2000) str. 47, Koren, *Povijest 8.* (2000) str. 57.

Ličnost Svetozara Pribićevića u udžbenicima objavljenima nakon 2000. godine gubi ulogu negativnog lika i sada ga se spominje u pozitivnom kontekstu nakon osnivanja Seljačko-demokratske koalicije. Udžbenik S. Koren tako piše da je Pribićević „shvatio da centralizam i unitarizam vode velikosrpskoj prevlasti i raspadu države. Zato se počeo zalagati za federativno preuređenje države.“⁷⁷ Sličnu interpretaciju pronalazimo u još nekim udžbenicima.⁷⁸

Pri opisima Drugog svjetskog rata u nekim udžbenicima objavljenima nakon 2000. godine možemo zamijetiti promjene u odnosu na udžbenike iz devedesetih godina. Četnički pokret se i dalje spominje u vrlo negativnom kontekstu. Međutim, Srbi se počinju spominjati kao dio antifašističke borbe, ali samo Srbi u Hrvatskoj. Oni Srbi koji su deportirani, mučeni, ubijeni i/ili nestali počinju se opisivati kao ono što i jesu bili, žrtve, tako da nema opisa koje smo mogli naći u devedesetima gdje ih se opisuje praktički kao krivce za ono što im se dogodilo. Takve su promjene sigurno rezultat uvođenja paralelnih udžbenika povijesti.

Teroru nad Srbima neki udžbenici posvećuju više, a neki manje prostora. Tako udžbenik H. Matkovića tek spominje da se „računa da je u Jasenovcu ubijeno oko 80 000 ljudi (pretežno Srba i Židova),“⁷⁹ dok udžbenik V. Đurić piše da su „u logorima stradali Židovi, Srbi, Romi i Hrvati antifašističkog opredjeljenja“.⁸⁰ Udžbenik Maje Brkljačić i dr. spominje kako je „srpsko stanovništvo bilo izloženo progonima i masovnim pogubljenjima“, od kojih su po okrutnosti najpoznatija ona s područja Gline i Pakraca.⁸¹ S druge strane, dva udžbenika, udžbenik S. Koren i udžbenik M. Kolar-Dimitrijević i dr, o teroru nad Srbima pišu mnogo opširnije i detaljnije. Udžbenik S. Koren opisuje kroz što su prolazili Srbi u logorima i opisuje razne druge diskriminacije poput ograničenog kretanja i otpuštanja s posla. Isti udžbenik donosi i pozitivan primjer odnosa Hrvata i Srba, pa tako ističe da „kada su u srpnju 1941. godine na zagrebačkom stadionu Sokola ustaše pokušale odvojiti mlade Srbe i Židove, zagrebački omladinci to nisu dopustili“.⁸² Udžbenik M. Kolar-Dimitrijević i dr. opisuje kako se „na posebno velikom udaru NDH našla srpska manjina. Nad njom su počinjeni brojni zločini. Vršena je i deportacija srpskog stanovništva u Srbiju, a bilo je i slučajeva nasilnog prevođenja na katoličku vjeru. Konačan cilj progona bio je genocid nad srpskim pučanstvom.“⁸³

Udžbenici objavljeni između 2000. i 2006. godine razlikuju se u prikazu ove teme, a samim time i u konstrukciji predodžbe o Srbima. Neki udžbenici nastavljaju s prikazom socijalističke Jugoslavije slično kao i udžbenici iz devedesetih godina, dok se neki udžbenici od njih odmiču. Vjerojatno je vremenski odmak od rata utjecao na prikaze socijalističke Jugoslavije u pojedinim udžbenicima. U opisima socijalističke Jugoslavije,

77 Ibid, str. 44.

78 Brkljačić i dr, *Povijest 8*, (2001), str. 40, Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8*, (2003), str. 35.

79 Matković, *Povijest 8*, (2000) str. 78.

80 Đurić, *Povijest 8*, (2000) str. 92.

81 Brkljačić i dr, *Povijest 8*, (2001), str. 84.

82 Koren, *Povijest 8*, (2000) str. 91.

83 Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8*, (2003), str. 103.

po modelu udžbenika iz devedesetih, prednjači udžbenik H. Matkovića koji već pri opisu prvih nekoliko godina Jugoslavije ističe da je „prodor velikosrpskih snaga u partijska i državna tijela izazivao unutarnja previranja koja su se posebno odrazila u Hrvatskoj“.⁸⁴ Kasnije udžbenik dodaje kako je „u Hrvatskoj bila vrlo izražena povlaštenost Srba, koji su kao članovi Partije dolazili na mnoga odgovorna mjesta i položaje i na razne načina su gušili iskazivanje hrvatskih nacionalnih osjećaja“.⁸⁵ Time autor želi cjelokupnu povijest hrvatskog naroda u komunističkoj Jugoslaviji prikazati kao svojevrsnu patnju koja je gušila kulturni i svaki drugi razvoj, a krivnju pronalazi isključivo i jedino u Srbima. Sličan opis možemo pronaći i u udžbeniku M. Kolar-Dimitrijević i dr.⁸⁶ S druge strane, ostali udžbenici ne govore o takvoj „povlaštenosti“ Srba pri opisu prvih nekoliko godina socijalističke Hrvatske, već ističu diktaturu komunista ili jednostranačje, što je svakako interpretacija koja više odgovara znanstvenom diskursu.⁸⁷

Različite interpretativne modele autori udžbenika konstruiraju i u prikazima Hrvatskog proljeća. Udžbenici ističu sukob oko pitanja gospodarstva: s jedne strane se ističu srpski političari koje se bore za očuvanje postojećeg centralizma, a s druge strane hrvatski političari koji se bore za promjenu takvoga postojećeg stanja. Drugi problem je jezično pitanje: ističe se prednost koja se daje srpskom jeziku u odnosu na hrvatski jezik. Tako u nastavnoj temi *Hrvatsko proljeće*, u poglavlju *Politika čistih računa*, udžbenik V. Đurić spominje da su „srpski političari željeli voditi glavnu riječ u državi“, pa su, zbog visokih položaja koje su zauzimali „sprječavali daljnje davanje veće samostalnosti federalnim jedinicama.“ Ovaj udžbenik dalje opisuje povlaštenost srpskog jezika u odnosu na hrvatski.⁸⁸ U udžbeniku H. Matkovića spominje se kako su se „u toj centralističkoj struji okupljali prije svega oni koji su do tada uspostavljenim sustavom ostvarivali velikosrpsku prevlast“.⁸⁹ Udžbenik S. Koren spominje „dva nepomirljiva tabora, čiji je sukob postajao sve izraženiji. Jedan se zalagao za očuvanje tadašnjeg stanja, a drugi je tražio promjene.“ S jedne strane ovaj udžbenik ističe političare u Hrvatskoj i Sloveniji, a s druge strane političare u Srbiji.⁹⁰ Kao što vidimo, udžbenici objavljeni nakon 2000. godine nude slične prikaze uzroka izbijanja Hrvatskog proljeća. Međutim, pronalazimo različite opise o kraju Hrvatskog proljeća. Udžbenici S. Koren, V. Đurić i M. Kolar-Dimitrijević i dr. spominju da je Josip Brzo Tito bio taj koji je samostalno odlučio stati na kraj Hrvatskom proljeću.⁹¹ S druge strane, udžbenik H. Matkovića opetovano po

84 Matković, *Povijest 8*, (2000) str. 113.

85 Ibid, str. 114-115.

86 Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8*, (2003), str. 146.

87 Brkljačić i dr, *Povijest 8*, (2001), str. 126, Đurić, *Povijest 8*, (2000) str. 135, Koren, *Povijest 8*, (2000) str. 143-144.

88 Đurić, *Povijest 8*, (2000) str. 143. Slično navode pronalazimo i u udžbeniku Brkljačić i dr, *Povijest 8*, (2001), str. 135.

89 Matković, *Povijest 8*, (2000) str. 119-120.

90 Koren, *Povijest 8*, (2000) str. 151-152.

91 Đurić, *Povijest 8*, (2000) str. 141-142, Koren, *Povijest 8*, (2000) str. 153, Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8*, (2003), str. 150.

modelu udžbenika iz devedesetih opisuje povijesne procese i donosi zaključak koji za kraj Hrvatskog proljeća optužuje Srbe i Tita.⁹²

U udžbenicima objavljenim u razdoblju od 2000. do 2006. godine slika Srba pri opisu ratova u devedesetima na prostoru bivše Jugoslavije sadrži i dalje njihov prikaz kao kolektivnih negativaca, po gotovo identičnom obrascu. Najsličnije prikaze udžbenicima iz devedesetih možemo pronaći u udžbeniku H. Matkovića.⁹³ Razlika se može primijetiti u prikazima zločinima počinjenima za vrijeme rata od strane srpskih vojnika. Svi udžbenici pišu o zločinima koje su počinile srpske (para)vojne snage, no razlikuje se pritom korištena terminologija. U udžbeniku V. Đurić možemo pronaći navod koji podsjeća na navode udžbenika iz devedesetih, pa se tako spominje da su postrojbe JNA, pobunjeni Srbi i dragovoljci iz Srbije „uništavali sela, progonili i masakrirali stanovništvo, rušili katoličke crkve i bombardirali gradove od Dubrovnika i Vukovara“. Ističe se i da su Srbi provodili politiku „etničkog čišćenja“ (sam je pojam u udžbeniku pod navodnicima).⁹⁴ I udžbenik M. Kolar-Dimitrijević i dr. pri opisima zločina govori o provođenju „tzv. etničkog čišćenja“.⁹⁵ Udžbenik H. Matkovića piše o „masovnim ubojstvima“.⁹⁶ Udžbenik M. Brkljačić i dr. u opisima govore o „ratnim zločinima“.⁹⁷ Takvim prikazima udžbenici stvaraju dojam da su isključive žrtve rata u Hrvatskoj Hrvati, dok pripadnici ostalih naroda nisu stradavali. Nameću se dva logična zaključa; ili autori pate od kolektivne amnezije ili namjerno prešućuju već tada vrlo jasne povijesne činjenice. S druge strane, rijetki udžbenici navode činjenice o velikom broju Srba koji su iz Hrvatske pobjegli nakon akcija Bljesak i Oluja. Takve navode možemo pronaći tek u udžbenicima S. Koren i M. Brkljačić i dr.⁹⁸

Udžbenici nakon novoga plana i programa za osnovne škole iz 2006.

Nakon sljedećih parlamentarnih izbora, koji su se održali potkraj 2003. godine, na vlast se vratio HDZ na čelu s Ivom Sanaderom koji je politiku stranke okrenuo više konzervativno-demokršćanskim obilježjima, ali je također stavio veći naglasak na antifašistička stajališta nego što je to HDZ radio u devedesetima, te je u koaliciju doveo pripadnike manjina.⁹⁹ Suradnja sa susjedima (ponajprije Bosnom i Hercegovinom, Srbijom i Crnom Gorom) postala je mnogo bolja,¹⁰⁰ a ubrzo je zbog pozitivnih pomaka u

92 Matković, *Povijest 8*, (2000) str. 120.

93 Đurić, *Povijest 8*, (2000) str. 155, Brkljačić i dr, *Povijest 8*, (2001), str. 146, Matković, *Povijest 8*, (2000) str. 131, Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8*, (2003), str. 158.

94 Đurić, *Povijest 8*, (2000) str. 155.

95 Kolar-Dimitrijević i dr, *Povijest 8*, (2003), str. 159.

96 Matković, *Povijest 8*, (2000) str. 134.

97 Brkljačić i dr, *Povijest 8*, (2001), str. 146.

98 Brkljačić i dr, str. 147, Koren, *Povijest 8*, (2000) str. 166.

99 Ivo Goldstein, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*, str. 322-323.

100 Isto, str. 324.

suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom za ratne zločine u Haagu Hrvatska postala kandidat za članstvo u Europskoj uniji.¹⁰¹ Kao što je u uvodu ovoga rada spomenuto, detaljnije se tematikom udžbenika u 2008. godini bavi rad A. Tomljenović, ali s drugim postavkama: naglasak je na komparativnoj analizi Hrvata i Srba u hrvatskim i srpskim udžbenicima povijesti.¹⁰² Kako bi se i dalje mogao uočiti tijek kontinuiteta i/ili diskontinuiteta u hrvatskim udžbenicima povijesti, i ovdje je izvršena analiza Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti iz 2007. i 2008. godine. Važno je naglasiti kako rad A. Tomljenović analizira najzastupljenije udžbenike, dok ovaj analizira sve koji su bili u uporabi u hrvatskim osnovnim školama 2006. godine nadalje.

Da je u nastavi povijesti i tada bilo mnogo prijepora, ilustriraju sljedeći primjeri. Novi veći izazov pojavio se 2005. godine kada je istekao moratorij na poučavanje suvremene povijesti u srpskim školama u Hrvatskoj. U sklopu Erdutskog sporazuma između Vlade Republike Hrvatske i Privremene uprave UN-a za Istočnu Slavoniju, Baranju i Zapadni Srijem od 4. kolovoza 1997. kojim je Podunavlje reintegrirano u RH, Vlada RH izdala je *Deklaraciju* o priznavanju obrazovnih prava za manjine u Istočnoj Slavoniji, Baranji i Zapadnom Srijemu. *Deklaracijom* je predviđeno da će se u školama u Podunavlju uvesti moratorij za poučavanje suvremene povijesti u razdoblju od 1988. do 1997. i da će taj moratorij ostati na snazi pet godina. *Dodatak udžbenicima za najnoviju povijest*¹⁰³ priručnik je za nastavu povijesti koji je naručilo Ministarstvo znanosti, prosvjete i športa nakon što je u šk. god. 2002./2003. u Podunavlju prestao vrijediti petogodišnji moratorij. Kreiran je priručnik po najnovijim metodološkim standardima u kojem se sukobi prikazuju iz obje perspektive kako bi učenici mogli razumjeti i drugu stranu priče. No, uz žestoke proteste dijela stručne javnosti, naročito s Hrvatskog instituta za povijest,¹⁰⁴ Ministarstvo je odustalo od Dodatka.

Godinu dana kasnije, 2006. uveden je novi nastavni plan i program za osnovnu školu koji je uveo u proces obrazovanja definiranje ishoda učenja te uveo neke manje sadržajne promjene. Prevladalo je mišljenje da osnovnoškolsko obrazovanje ne treba previše mijenjati ni produljivati već postojeći sustav treba poboljšati. Iste godine izglasan je u Hrvatskom saboru novi Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu po kojemu su godinu dana kasnije izabrani udžbenici za nastavu. Iduće, 2007. godine, počeo je i razvoj strategije za izradu nacionalnog okvirnog kurikuluma te je 2011. donesen novi Nacionalni okvirni kurikulum.¹⁰⁵

101 Sabrina P. Ramet, *Tri Jugoslavije*, str. 731-732.

102 Za detaljniju analizu slike Srba u godini 2008. vidi više u: Ana Tomljenović, „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, u *Povijest u nastavi*, Vol.X. No.19 (1) Ožujak 2014, str. 1-32.

103 Vidi više na linku https://www.documenta.hr/assets/files/publikacije/jedna_povijest_vise_historija.pdf

104 Vidi više u: Artuković i dr, „Multiperspektivnost ili relativiziranje“, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje (2008).

105 Branislava Baranović i Snježana Koren, „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention and History Education Politics (1990-

U tom obrazovnom i političkom kontekstu 2007. godine u školske klupe dolaze novi udžbenici povijesti. Kako u većini udžbenika nema znatnijih promjena u odnosu na ranije udžbenike te se u većini nastavlja smanjenje sadržaja, ovdje ističem udžbenike koji su unijeli neke promjene u prikaze srpske srednjovjekovne povijesti. Svakako treba spomenuti udžbenik N. Budaka i M. Mogorović-Crljenko koji donosi i jedan novitet u prikazivanju Srba. Naime, do sada je u svim udžbenicima dominantno ime za prvu srpsku državu *Raška*, te se ona spominje kao jezgra buduće srpske države. Autori ovoga udžbenika o ovoj sklavini pišu u poglavlju *Srbija (Raška)* čime se u prvi plan sada stavlja srpske ime. Isto tako, stanovnike sklavinije nazivaju *Rašani* ili *Srbi*.¹⁰⁶ Ovaj udžbenik možemo izdvojiti kao dobar primjer uravnoteženijeg prikaza što je vidljivo u nazivu stanovnika sklavinije, ali su Srbi još uvijek u bizantskom kulturnom krugu. Kosovska bitka nastavlja se prikazivati na dva načina. Ili se bitku samo spominje, a time i marginalizira,¹⁰⁷ ili se o njoj piše malo opširnije. O ishodu bitke udžbenici pišu različito. Zanimljiv primjer su udžbenici objavljeni 2007. godine stoga što idu iz krajnosti u krajnost. Više su ovi primjeri zanimljivi jer su među autorima priznati stručnjaci za srednjovjekovnu povijest. Udžbenik A. Birina i T. Šarlije iz 2007. godine usputno spominje Kosovsku bitku te ističe da je pobjeda pripala Osmanlijama, pa je „Srbija postala njihovom vazalnom zemljom“.¹⁰⁸ S druge strane je udžbenik N. Budaka i M. Mogorović-Crljenko koji od svih udžbenika izdanih u razdoblju od devedesetih godina do danas pridaje najveću pozornost Srbiji i Kosovskoj bitci te ističe da su osmanlijsko nadiranje mogli zaustaviti jedino Srbi.¹⁰⁹ Ovakvi potpuno različiti prikazi bitke, ishoda bitke te marginaliziranje ili prešućivanje bitke očito upućuje na stavove autora prema ovako važnim povijesnim događajima, što svakako nije u skladu sa znanstvenim diskursom i činjenicom da tako stvaraju predodžbe i utječu na stvaranje slike o Srbima kod učenika šestog razreda.

Pažljivim čitanjem i usporedbom udžbenika za sedmi razred od početka devedesetih pa sve do pojedinih udžbenika objavljenih 2007. godine primjećuje se poseban trend. Naime, većina analiziranih udžbenika nudi u samo nekoliko rečenica cjelokupnu srpsku povijest prve polovice 19. stoljeća pa tako ukratko spominju srpske ustanke i stvaranje neovisne Srbije, ali zato preneglašavaju i u prvi plan za srpsku povijest ovoga razdoblja stavljaju *Načertanje* Ilije Garašanina.¹¹⁰ Tako se preuveličavanjem važnosti

2008)“ U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou, str. 113-114; *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*, Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH, 2011.

106 Budak i Mogorović Crljenko, *Povijest 6.* (2007), str. 23.

107 Hrvoje Gračanin i dr. *Povijest 6.* (2007), str. 116.

108 Birin i Šarlija, *Povijest 6.* (2007), str. 146.

109 Budak i Mogorović Crljenko, *Povijest 6.* (2007)

110 Željko Holjevac i dr. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Meridijani, 2007), str. 43, Krešimir Erdelja i Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 7. Udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2007), str. 74, Stjepan Bekavac i Siniša Kljajić, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 2007), str. 54

neke ličnosti, u ovome slučaju Ilije Garašanina i njegova definiranja kao antiheroja, o „drugima“ stvaraju izrazito negativne predodžbe.¹¹¹ S druge strane, udžbenik D. Agičića nešto više pozornosti od *Načertanija* posvećuje srpskoj povijesti 19. stoljeća, iako u puno manjoj mjeri od one koju je posvetio u svome udžbeniku iz 1996. godine.¹¹² Također, udžbenik D. Agičić i dr. uopće u samome narativu ne spominje *Načertanije* i Iliju Garašanina već zahtijeva od učenika da dođu do zaključaka čitanjem povijesnog izvora, vrlo slično kao i udžbenik istih autora iz 2003. godine.

Većih promjena u prikazima Kraljevine SHS/Jugoslavije nećemo pronaći u udžbenicima objavljenima nakon donošenja novoga plana i programa iz 2006. godine u odnosu na udžbenike objavljene u razdoblju od 2000. do 2006. godine. Povijest Jugoslavije se i dalje gleda iz kuta rješavanja hrvatskog pitanja. I dalje se u negativnom kontekstu spominju Vidovdanski ustav, uvođenje Šestosiječanjske diktature, pojedini srpski političari (Nikola Pašić, Aleksandar Karađorđević) te se naglašavaju neravnopravni položaj Hrvata u novoj državi, progoni i stradanja Hrvata. Tako se nastavljaju graditi negativne predodžbe o „Srbima“, a primjera suradnje i dalje nema (izuzev osnivanja Seljačko-demokratske koalicije). Pri opisu atentata u Narodnoj skupštini može se zamijetiti umjereniji izbor riječi i samim time opis atentata, pogotovo u odnosu na udžbenike iz devedesetih. Ako je većina udžbenika do sada spominjala umiješanost dvora u atentat, u skupini udžbenika objavljenih nakon 2006. godine dva udžbenika spominju,¹¹³ a dva ne spominju umiješanost dvora.¹¹⁴

Veće promjene u pojedinim udžbenicima nalazimo pri opisu Drugoga svjetskoga rata i druge polovice 20. stoljeća. Tako udžbenici pišu opširnije o stradanjima Srba, Židova i Roma. Vjerojatno je jedan od glavnih razloga za to što se u nastavnom planu i programu iz 2006. godine, za razliku od prijašnjeg programa, eksplicitno spominju stradanja Srba, Židova i Roma u NDH. Promjene su zamjetne i pri opisu antifašističke borbe. Najviše pažnje je usmjereno na antifašističku borbu u Hrvatskoj i hrvatski narod kao dio antifašističkog otpora, ali ipak možemo pronaći dijelove teksta koji upućuju na to da su i Srbi sudjelovali u antifašističkoj borbi u samoj Srbiji, a ne samo Srbi u Hrvatskoj. Tako udžbenik V. Đurić spominje da su partizani „djelovali na području čitave Jugoslavije“. Iako udžbenik S. Bekavac i dr. u svome opisu zbivanja ne uključuje direktno Srbe u antifašističku borbu ili proširuje borbu na cijelu Jugoslaviju, po zemljovidu u ovome udžbeniku možemo zaključiti da se i u Srbija vodila takva borba jer na to upućuju dijelovi zemljovida obojeni u crveno.¹¹⁵ Udžbenik S. Koren spominje da

111 Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 7.* (2007), str. 74.

112 Damir Agičić, *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007), str. 55.

113 Stjepan Bekavac i dr, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 2007), Vesna Đurić, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007)

114 Snježana Koren, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007), Krešimir Erdelja i Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 8. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Školska knjiga, 2007)

115 Bekavac i dr, *Povijest 8.* (2007), str. 106.

su „veće oružane akcije pokrenute u Srbiji, gdje su u jesen 1941. partizani kontrolirali znatan teritorij“.¹¹⁶

Dio udžbenika drugačije počinje pristupati i prikazima socijalističke Jugoslavije. Vidljivo je to već uvodu u nastavnu cjelinu *Hrvatska u drugoj Jugoslaviji* u udžbeniku K. Erdelje i I. Stojakovića. Tako je na jednoj stranici slika razaranja u ratu, a na drugoj stranici je obnovljeni Zagreb i tekst koji opisuje kako se Hrvatska u četrdeset i pet godina u sklopu socijalističke Jugoslavije pretvorila u modernu industrijsku zemlju te kako je značajno porastao životni standard stanovnika.¹¹⁷ Pri opisu prvih nekoliko godina postojanja socijalističke Jugoslavije više nema navoda koji upućuju na „naslijeđenu srpsku prevlast“ koji su se mogli pronaći u udžbenicima iz devedesetih ili u nekim udžbenicima objavljenim nakon 2000. godine. Ovi udžbenici ističu da je vlast preuzela KPJ na čelu s Josipom Brozom Titom te je uvedena diktatura komunističke vlasti.¹¹⁸ Tek udžbenik autora Bekavca i dr. ističe da su „Hrvati bili slabo zastupani u državnim službama. U saveznim tijelima, diplomaciji i vojsci prevladavali su uglavnom Srbi.“¹¹⁹

Razlike između udžbenika javljaju se i u prikazu Hrvatskog proljeća. Pri opisu Hrvatskog proljeća, u poglavlju nazvanom *Hrvatski otpor* (što već upućuje na nekakvu vrstu sukoba), udžbenik S. Bekavac i dr. ističe kako su „Srbi i **dalje** uživali ugled povlaštenog naroda i prevladavali u državnim službama“ (istaknuo D.Š). Autori ovakvim prikazom suptilno tvrde da su Srbi „povlašteni narod“ još iz, očito, Kraljevine SHS/Jugoslavije te se taj kontinuitet nastavio i u doba socijalističke Jugoslavije. Osim toga, udžbenik ističe kako se Hrvatima stalno nametao osjećaj krivnje za zla koja je počinio ustaški režim. Ta dva razloga, zajedno s pitanjem gospodarstva (politika čistih računa i sukob „reformista“ i „centralista“) i jezika doveli su, prema ovom udžbeniku, do izbijanja Hrvatskog proljeća.¹²⁰ S druge strane, udžbenik K. Erdelje i I. Stojakovića donosi širi kontekst po pitanju zločina ili krivnje iz ranijih razdoblja. U njemu se navodi da Hrvati nisu bili isključive žrtve, već i pripadnici drugih naroda zauzimaju položaj žrtve: „s jedne strane, Hrvati, Slovenci i drugi nesrpski narodi prisjećali su se neugodnog iskustva u prvoj Jugoslaviji, u kojoj su bili izloženi srpskom hegemonizmu i jugoslaven-skom unitarizmu.“¹²¹ Ne manje važno, udžbenik ne izostavlja ni Srbe pa tako navodi da „nije bilo lako ‘zaboraviti’ ustaške masakre nad Srbima i Židovima ili četničke nad Hrvatima i Muslimanima“.¹²²

Opisujući kraj Hrvatskog proljeća, udžbenik S. Bekavac i dr. spominje kako su „iz Srbije stizale sve glasnije optužbe da Hrvatska razbija Jugoslaviju“ (ovaj navod je gotovo identičan kao u jednom udžbeniku koji je objavljen između 2000. i 2006. godine), a

116 Snježana Koren, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Profil, 2007), str. 131-132.

117 Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007) str. 202-203.

118 Koren, *Povijest 8*, (2007) str. 198, Bekavac i dr, *Povijest 8*, (2007), str. 159, Đurić, *Povijest 8*, (2007) str. 143, Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007) str. 207.

119 Bekavac i dr, *Povijest 8*, (2007), str. 162.

120 Bekavac i dr, *Povijest 8*, (2007), str. 166-167.

121 Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007) str. 213.

122 Ibid, 213.

kao posljedica toga se spominje povlačenje Titove potpore hrvatskom vodstvu.¹²³ Zanimljivo je da se u udžbeniku K. Erdelje i I. Stojakovića Srbi kao narod u kontekstu Hrvatskog proljeća uopće ne spominju. Samo se spominje *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* u kojoj se, kako se navodi u udžbeniku, protestira što je srpski jezik u prednosti u odnosu na hrvatski u institucijama poput vojske i pošte.¹²⁴ Hrvatsko je proljeće prikazano ponajprije kao sukob „komunista koji se nisu htjeli odreći kontrole nad gospodarstvom“ i hrvatskih komunista koji zahtijevaju politiku „čistih računa“. Kao i u drugim temama vezanim uz socijalističku Jugoslaviju, udžbenik S. Koren i Hrvatsko proljeće opisuje uravnoteženije od ostalih udžbenika, i u širem jugoslavenskom kontekstu. Tako pri opisu jezičnog pitanja pronalazimo navod da su „i druge republike, osobito Slovenija i Makedonija, tražile poštovanje odredbe o ravnopravnosti jezika“. Osim toga, udžbenik ističe i da su neki stavovi *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* prihvaćeni.¹²⁵

Jedna od posljedica nastavnog plana i programa iz 2006. godine jest povećanje prostora u udžbenicima posvećenima devedesetim godinama i ratu na prostoru bivše socijalističke Jugoslavije. Udžbenik S. Bekavca i dr. ovoj je nastavnoj temi posvetio 26 stranica, udžbenik K. Erdelje i I. Stojakovića 14 stranica, udžbenik S. Koren 15 stranica i udžbenik V. Đurić 14 stranica. Kao što vidimo, najviše prostora ovoj je temi posvećeno u udžbeniku S. Bekavca i dr.

Udžbenici različito pristupaju opisima početka i uzroka rata. S jedne je strane, primjerice, udžbenik S. Bekavca i dr. koji donosi podatke o oduzimanju oružja Teritorijalnoj obrani od strane JNA, opisuje propagandu koju provode srpski mediji. U negativnom kontekstu spominje i Srpsku demokratsku stranku te osnivanje Srpskog nacionalnog vijeća. Nakon toga opisuje i za početak rata određuje balvan-revoluciju.¹²⁶ Ukratko, jedina i isključiva krivnja za izbijanje rata je na Srbima. S druge strane, pri opisima zbivanja neposredno prije početka rata pojedini udžbenici navode kritike nekih poteza s hrvatske strane. Udžbenik K. Erdelje i I. Stojakovića opisuje pobunu hrvatskih Srba kao rezultat nekoliko čimbenika: želje velikosrpskih nacionalista za stvaranjem velike Srbije, širenje propagande srpskog tiska i televizije iz Srbije. Udžbenik S. Koren nastoji sagledati događaje podjednako kao i udžbenik K. Erdelje i I. Stojakovića. Tako se opis događaja neposredno prije izbijanja ratnih sukoba pokušava sagledati iz oba kuta, i hrvatskog i srpskog.¹²⁷

Gotovo identičan obrazac se ponavlja prilikom opisa zločina u ratu. S jedne strane su udžbenici koji spominju samo srpske zločine, a nasuprot njima su udžbenici koji spominju zločine obje strane. Tako udžbenik S. Bekavca i dr. opisuje kako su „osvajanja

123 Bekavac i dr, *Povijest 8*, (2007), str. 168.

124 Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007) str. 217-218.

125 Koren, *Povijest 8*, (2007) str. 209.

126 Bekavac i dr, *Povijest 8*, (2007), str. 179-180.

127 Koren, *Povijest 8*, (2007) str. 218-219.

pratila etnička čišćenja i zločini nad civilnim stanovništvom“.¹²⁸ Za razliku od ostalih udžbenika, u udžbeniku S. Bekavca i dr. jest poglavlje koje je nazvano *Ratni zločini u Hrvatskoj i međunarodni sud za ratne zločine* gdje se opisuju razni zločini srpskih snaga tijekom rata i nabrajaju se poimenično mjesta u kojima su se dogodila zločini. U ovom poglavlju ne spominju se zločini nad srpskim stanovništvom tijekom rata. O „etničkom čišćenju“ za vrijeme rata govori i udžbenik V. Đurić¹²⁹ dok se u udžbeniku K. Erdelje i I. Stojakovića pronalaze navodi kako se „ubijanjem i protjerivanjem nesrba trebalo stvoriti etnički čista područja, naseljena isključivo Srbima“.¹³⁰ S druge strane, udžbenici K. Erdelje i I. Stojakovića i S. Koren spominju stradanja srpskog stanovništva.¹³¹ Također, oba udžbenika ističu da i pitanje povratka srpskih izbjeglica ni danas nije u potpunosti riješeno. Spominjanje srpskih žrtava u ratu bio je povod pisanja „Otvorenog pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog sabora i saborskom odboru za obrazovanje, znanost i kulturu“ grupe povjesničara i drugih znanstvenika u kojem, između ostalog, stoji kako udžbenik povijesti treba osim znanstvenih i pedagoških standarda uvažiti i nacionalne i državne kriterije.¹³² Na to pismo odgovorila je skupina povjesničara s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, koja je takav pristup u potpunosti odbacila.¹³³

U novijem udžbeniku u kojemu je Bekavac bio jedan od autora, onome iz 2008. godine, ipak ima govora o srpskim žrtvama. Međutim, prikazi stradanja Srba nešto su drugačiji od prikaza stradanja Srba u ostalim udžbenicima. Tako udžbenik donosi zaključak da je „vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj najodgovornije za stradanje i patnju svojih sunarodnjaka“.¹³⁴ Dalje se ovaj navod objašnjava nepristajanjem srpske strane na mirovna rješenja koja su nudile Hrvatska i međunarodna zajednica. Ovakvim konstrukcijama, koje su u skladu s nacionalnim i državnim kriterijima iz „Otvorenog pisma“, autori relativiziraju i prebacuju odgovornost za zločine na same žrtve te u potpunosti aboliraju hrvatsku stranu od počinjenih zločina.

Zaključak

Analiza hrvatskih udžbenika povijesti za osnovnu školu od 1990. do 2012. ukazuje na to da se sama slika Srba u svojoj osnovi nije promijenila te je u većem dijelu udžbenika ona i dalje negativna. Početkom devedesetih, točnije 1992. godine stvorena je slika o prošlosti i o odnosima Hrvata i Srba koja je očito bila potreba, gledajući iz kuta

128 Bekavac i dr, *Povijest 8*, (2007), str. 183.

129 Đurić, *Povijest 8*, (2007) str. 161.

130 Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007) str. 234.

131 Erdelja i Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007) str. 237, Koren, *Povijest 8*, (2007) str. 228.

132 „Otvoreno pismo predsjedniku Vlade, predsjedniku Hrvatskog Sabora, Ministru za znanost, obrazovanje i šport i saborskom Odboru za obrazovanje, znanost i kulturu“, *Povijest u nastavi*, 5 (2007): str. 5-15.

133 Ibid, 15.

134 Stjepan Bekavac i Mario Jareb, *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole* (Zagreb: Alfa, 2008), str. 215.

vladajućih, tadašnjeg ratnoga razdoblja. Bilo je potrebno proizvesti povijest sukoba upravo da bi se sukob koji se tada događao učinio neizbježnom, gotovo poetičnom kulminacijom svih dotadašnjih sukoba.

Unatoč tomu, zamjetni su trendovi koji su se odmicali od dominantnih ideoloških i imagoloških stereotipa ustanovljenih u interpretativnim modelima udžbenika iz 1992. godine. U skladu s time, smatram da udžbenike možemo podijeliti u dvije skupine. Ključan trenutak, nastanka dviju skupine udžbenika jest 1996. godina i uvođenje paralelnih udžbenika u nastavu. Pojava brojnih udžbenika nije osigurala automatsko povlačenje udžbenika koji su naročito politizirani i koji zlouporabljaju povijest, ali je omogućila pojavu onih koji nisu, a koji počivaju prvenstveno na znanstvenom pristupu prošlosti i nastavi povijesti.

Prva skupina udžbenika je ona koja o Srbima stvara izrazito negativne stereotipe pomoću generalizacije, diskriminacije, sukobljavanja „nas“ i „njih“. „Velikosrpska hegemonija“ postaje ključan sintetski pojam u oblikovanju slike o Srbima u pedagoškoj literaturi. Prošlost Hrvata i Srba u ovim je udžbenicima isključivo prošlost sukoba. Tu skupinu udžbenika najbolje karakterizira kontinuitet negativnih prikaza Srba od prvih udžbenika iz 1992. godine, pa sve do udžbenika iz 2008. koji, u vrijeme kada je demokracija trebala u Hrvatskoj disati punim plućima, pišu o žrtvama Srbima „koji su si sami za to krivi“. Možda ovakve konstrukcije ne bi trebale čuditi ako se sjetimo izjava bivšeg predsjednika HDZ-a Tomislava Karamarka koji, parafraziram, planira ponovno pisati udžbenike u trenutku kada je HDZ bio u vladi Republike Hrvatske.¹³⁵ Ili izjave Vinka Filipovića, bivšeg ravnatelja Agencije za odgoj i obrazovanje, koji je na javnom skupu učitelja povijesti izjavio da je Domovinski rat tema koja ne smije i ne može biti interpretirana na različite načine. Pa onda vjerojatno i slika Srba mora biti tako interpretirana. Na umu treba imati još jednu važnu činjenicu. Tisuće učenika već su učile ovakvu etnocentričnu interpretaciju povijesti koja podrazumijeva miješanje obrazovnih i odgojnih ciljeva, a izgledno i podčinjavanje prvih drugima. Ostaje pitanje kakvo je njihovo znanje o odnosima Hrvata i Srba te kakvu su sliku o Srbima stekli. Ako je ona u dijelu populacije negativna i zbog udžbenika povijesti, to je već veliki problem koji se teško može ispraviti. Naime, predrasude i stereotipi koji izražavaju nepoštivanje mogu postati ideološke krilatice te imati razorno djelovanje.

Drugu skupinu čine svi udžbenici koji Srbe pokušavaju prikazati uravnoteženije, odmjenjenije, s više uvažavanja. Ti su udžbenici nastojali pratiti europske dosege u kriterijima za odabir udžbeničkog sadržaja, kao i u metodici povijesti, pristupajući sadržajima kritički, a nastojalo se uvesti multiperspektivnost pri opisu sukoba i drugih tema. Naravno, problem ovih udžbenika ostaje drugi kriterij, opet nametnut od strane države, a to je nastavni plan i program. Naime, taj plan i program strogo propisuje sadržaj koji udžbenik mora pokriti, tako da ostavlja malo mogućnosti za inovaciju. Kada se inovacija i dogodi, pa se počinje pisati o srpskim žrtvama u vrijeme ratova devedesetih,

¹³⁵ Vidi više u *Twentieth-century wars in history teaching and public memory of present-day Croatia*, u Studi sulle fromazione.

počinju političko-ideološki pritisci („Otvoreno pismo“). Sjetimo se i slučaja *Dodatak*. Usprkos nastojanjima brojnih eksperata za nastavu povijesti i povjesničara da se plan i program izmijeni, to još nije učinjeno. Pa i kurikularna reforma, pokrenuta za vrijeme posljednje vlade pod vodstvom SDP-a, naprasno je zaustavljena, a najviše koplja lomilo se na sadržajima povijesti i hrvatskog jezika, onih predmeta koji su se prije dvadesetak godina nazivali „nacionalnim predmetima“.

Takvo razilaženje hrvatskih udžbenika povijesti i izgradnja različite slike o Srbima upozorava na stalno prilagođavanje povijesnih činjenica i događaja najčešće dnevno-političkim potrebama. Uistinu je krajnje vrijeme da znanstveni pristup postane glavni pristup poučavanju prošlosti. To dugujemo generacijama koje dolaze.

Literatura

- Agičić, Damir. „Slika naroda jugoistočne Europe u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 31 (1998), 205-215.
- Agičić, Damir. „Nastava povijesti u Hrvatskoj“, *Povijest u nastavi*, god. I (2003), br. 2, 129-316.
- Anić, Vladimir, Ivo Goldstein. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Novi Liber, 1999.
- Baranović, Branislava, Snježana Koren. „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention and History Education Politics (1990-2008)“, *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou
- Beller, Manfred, Joel Leerssen (ed). *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*, Amsterdam: Rodopi, 2007.
- Goldstein, Ivo, *Dvadeset godina samostalne Hrvatske*. Zagreb: Novi Liber, 2010.
- Koren, Snježana. „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“, *Historijski zbornik*, god. 60 (2007)
- Koren, Snježana, Magdalena Najbar-Agičić. „Slika naroda s prostora prijašnje Jugoslavije u hrvatskim udžbenicima povijesti“
- Snježana Koren, „Promjene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća.“ U *Povijest u nastavi*, god. I, br. 2. str. 129- 316, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 2003.
- Koren, Snježana, Branislava Baranović. „What Kind of History Education Do We Have After Eighteen Years of Democracy in Croatia? Transition, Intervention and History Education Politics (1990-2008).“ U *Transition and the Politics of History Education in Southeastern Europe*, ur. Augusta Dimou
- Najbar-Agičić, Magdalena, Damir Agičić. „Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba.“ u *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, Zagreb: Alinea, 2006.
- Perić, Ivo, *Suverena i samostalna Republika Hrvatska*, Zagreb: Dom i svijet, 2007.
- Petrungaro, Stefano, *Pisati povijest iznova* Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- P. Ramet, Sabrina, *Tri Jugoslavije*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009.

- Radelić, Zdenko, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing, Dražen Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*, Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Soberg, Marius, „Hrvatska nakon 1989. godine: HDZ i politika tranzicije“. U *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, ur. Sabrina P. Ramet i Davorka Matić, Zagreb: Alinea, 2006.
- Tomljenović, Ana „Slika Hrvata u srpskim i Srba u hrvatskim udžbenicima povijesti za osnovnu školu“, u *Povijest u nastavi*, Vol.X. No.19 (1) Ožujak 2014, str. 1-32.

Udžbenici

Šesti razred osnovne škole

- Birin, Ante, Tomislav Šarlija. *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2007.
- Brdal, Željko, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6. Udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2001.
- Budak, Neven, Marija Mogorović Crljenko. *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2007.
- Budak, Neven, Vladimir Posavec. *Radanje suvremene Hrvatske i Europe*. Zagreb: Profil, 1998.
- Gračanin, Hrvoje, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2007.
- Makek, Ivo i Josip Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2. Udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Makek, Ivo. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Makek, Ivo. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Petrić, Hrvoje, Gordan Ravančić. *Povijest 6. Udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2003.
- Posavec, Vladimir. *Povijest srednjeg i ranog novog vijeka za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Ljevak, 2003.
- Sabolić, Frane. *Povijest za VI. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.

Sedmi razred osnovne škole

- Agičić, Damir. *Povijest za VII. osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.
- Agičić, Damir. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2007.
- Agičić, Damir, Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2000.
- Agičić, Damir, Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2007.
- Bekavac, Stjepan, Siniša Kljajić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2007.
- Dukić, Ivan, Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7. Udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Holjevac, Željko, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2003.

- Holjevac, Željko, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2007.
- Mirošević, Franko, Ivka Pavičić. *Povijest 7. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole*. (Zagreb: Školska knjiga, 2004.
- Pavličević, Dragutin, Filip Potrebica. *Povijest za VII. osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
- Pavličević, Dragutin, Filip Potrebica. *Povijest za VII. osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.

Osmi razred osnovne škole

- Bekavac, Stjepan, Marija Bradvica, Marinko Miočić. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2007.
- Bekavac, Stjepan, Mario Jareb. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2008.
- Brkljačić, Maja, Tihomir Ponoš, Željko Samaržija, Dario Špelić. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2001.
- Đurić, Vesna. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2000.
- Đurić, Vesna. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2007.
- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, Hrvoje Petrić, Jakša Raguž. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Meridijani, 2003.
- Koren, Snježana. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2000.
- Koren, Snježana. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2003. (4. izmijenjeno i dopunjeno izdanje)
- Koren, Snježana. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2007.
- Matković, Hrvoje. *Povijest 8. Udžbenik za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Perić, Perić. *Povijest za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Perić, Perić. *Povijest za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.

SUMMARY

The image of the “Other”: conceptions about Serbs in Croatian history schoolbooks for primary school from 1990 to 2012

This paper deals with and analyses the “Other” in Croatian history schoolbooks in the period between 1990 and 2012. More specifically the subject of the analysis is the image of Serbs: what is the core image, did it change and if yes how through these years, what are the historical circumstances of schoolbooks production and what is this image like in the recent schoolbooks. The paper deals with this period chronologically and analyses the schoolbooks that were in use in primary schools. It shows how the historical circumstances as wars of 1990s, democratic changes at the turn of the millennium, and other events have influenced the image of Serbs in the schoolbooks. The first part of the paper formulates the theoretical background: it answers

the question why are schoolbooks important and how different texts construct different conceptions of the “Others”. The second part analyses a few generations of the schoolbooks and describes historical circumstances of their production and analyses the image of the Serbs portrayed by these schoolbooks. Imagological analysis of the schoolbooks and image of Serbs confirms that basically the majority of schoolbooks didn’t move away from the interpretations that were characteristic for 1990s, but that, nevertheless, there is some improvement.

Keywords: image of the Serbs, Croatian history schoolbooks, imagological analysis